

Piotr Kordel, Tomasz Jopek

(Poznań)

Historyczne korzenie samorządu lekarskiego cz. 2

The historic roots of the self-government of physicians

Streszczenie

Poniższy artykuł przedstawia historię zawodu lekarza i organizacji lekarskich od czasów nowożytnych do końca wieku XIX, kiedy to w Prusach i Austrii narodziły się izby lekarskie, będące wzorem dla polskiego samorządu lekarskiego, działającego od 1921 r. Forma i zadania współczesnego samorządu lekarzy, będącego kontynuacją izb przedwojennych, jest wynikiem procesów kształtujących izby lekarskie pod koniec wieku XIX i na początku wieku XX.

Słowa kluczowe: samorząd lekarski, samorząd zawodowy

Abstract

The article presents the history of the medical profession and medical organizations since the Renaissance up to the end of 19th century, when the first chambers of physicians were founded in Prussia and Austria, which became the model for creation the Polish medical self-government in 1921. The organizational form and the tasks of the today's Chambers of Physicians, which continues the traditions of the medical self-government from the interwar period, results directly from processes which were forming the medical chambers in the late 19th and early 20th century.

Key words: professional self-government, self-government of doctors

Wstęp

Izby lekarskie są organizacją odpowiadającą m. in. za ustanawianie zasad etyki lekarskiej oraz dbanie o ich przestrzeganie, sprawowanie pieczy nad należytym i sumiennym wykonywaniem zawodu oraz prowadzenie postępowania w przedmiocie odpowiedzialności zawodowej lekarzy. Ich zadaniami są również działania na rzecz ochrony zawodu lekarza, w tym występowanie w obronie godności zawodu lekarza oraz interesów indywidualnych i zbiorowych członków samorządu lekarzy czy prowadzenie instytucji samopomocowych i

innych form pomocy materialnej dla lekarzy i ich rodzin¹. Zadania korporacji zawodowej lekarzy i lekarzy dentyków skierowane są głównie w stosunku do indywidualnych członków samorządu lekarskiego, jednak część z nich to funkcje które mają zapewnić lekarzom wsparcie w relacjach całej grupy zawodowej z otoczeniem. Sytuacja ta jest wynikiem historycznych okoliczności w jakich kształtowały się współczesne izby lekarskie.

Czasy nowożytne

Czasy odrodzenia i baroku to okres znacznego rozwoju medycyny. Wynalazek druku sprawił, iż dostęp do wiedzy stał się łatwiejszy. Z kolei Reformacja spowodowała wyzwolenie się edukacji spod dominacji Kościoła oraz stopniowe wkraczanie języków narodowych do nauki (w dziedzinie medycyny za przykład posłużyć mogą Paracelsus czy Wojciech Oczko). Nauczanie medycyny pozostało domeną uniwersytetów, które odchodziły od skostniałego, scholastycznego modelu kształcenia na rzecz praktyki. Anatomia, dzięki możliwości przeprowadzania sekcji zwłok, zaczęła zajmować coraz ważniejsze miejsce w programie studiów medycznych. Pierwsze teatry anatomiczne powstają w Padwie (1490), Montpellier (1551) i Bazylei (1588). Przy uczelniach powstają także ogrody botaniczne, w których prowadzone są praktyczne zajęcia z botaniki lekarskiej. W okresie tym pojawiła się nowa forma organizacji nauki – towarzystwa naukowe. Początkowo były to instytucje prywatne, powstające na krótko. Z czasem uzyskały trwały charakter. Pierwszą znaczącą instytucją tego rodzaju była Accademia dei Lincei (1603 – 1630), zrzeszająca przyrodników eksperymentatorów. Wyniki swoich badań, jej członkowie publikowali w czasopiśmie akademii – *Gesta Lynceorum*. Po rozwiązaniu akademii jej rolę przejęła Accademia del Cimento działająca w latach 1657 – 1667 we Florencji. Innymi znaczącymi towarzystwami naukowymi, mającymi znaczny wkład w rozwój wiedzy medycznej były, *Academia Naturae Curiosorum*, założona w 1652 r. w Schweinfurcie nad Menem, *Royal Society of London* powstałe w 1660 r. oraz *Academie des Sciences* w Paryżu założona w 1666 r.²

Czasy nowożytne to także okres, kiedy rodził się kapitalizm. Aby zabezpieczyć swoje interesy ekonomiczne, różne grupy zawodowe zakładały swoje organizacje. W 1485 r. w Antwerpii powstała pierwsza belgijska izba handlowa. Ponad sto lat później w 1599 r. w Marsylii wybrana została pierwsza francuska rada kupiecka powołana do obrony interesów handlu. W XVII i XVIII wieku izby handlowe powstały we wszystkich większych miastach

¹ Art. 5 ustawy z dnia 2 grudnia 2009 r. o izbach lekarskich (Dz.U.2015.651 j.t.).

² *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, op. cit., s. 56 – 61.

Francji. W późniejszym okresie izby te, stały się wzorem dla izb handlowych w innych krajach, zwłaszcza w Niemczech, w prowincjach sąsiadujących z Francją i tych zajętych przez Napoleona³.

Wzorem kupców, także lekarze dążyli do obrony swych interesów. Pod koniec XVI w. w licznych miastach na Starym Kontynencie zaczęły powstawać *Collegia Medica*. Początkowo miały one na celu zabezpieczanie praw i przywilejów dyplomowanych lekarzy w stosunku do wszelkich innych osób parających się lecznictwem oraz podniesienie społecznego statusu doktorów medycyny. Z biegiem czasu kolegia medyczne stały się organami kontroli i nadzoru nad wszelkimi sprawami związanymi z ochroną zdrowia na terenie swego działania. Kolegia, bazując na poglądach deontologicznych Hipokratesa, miały też dbać o etyczne postępowanie swoich członków. Do obowiązków kolegiów należało dbanie o poziom kompetencji lekarzy oraz udzielanie porad i pomocy cyrulikom, akuszerkom a przede wszystkim młodym lekarzom. Kolegia interweniowały w sporach dotyczących wynagrodzenia lekarza oraz w skargach o nieskuteczne leczenie. Egzaminowały one również lekarzy i delegowały swoich przedstawicieli na egzaminy w cechach chirurgów i aptekarzy⁴.

W ówczesnej Polsce podjęto próby powołania tego typu instytucji. Projekt utworzenia pierwszych izb lekarskich powstał w Gdańsku w 1612 r. Celem działania *Collegium Medicum* miało być promowanie i dopuszczanie do praktyki lekarzy, rozpatrywanie konfliktów dotyczących sztuki lekarskiej, prowadzenie konsultacji, badanie leków i kontrolowanie aptek. Projekt ten nie został jednak zaakceptowany przez radę miejską. Kolejna próba powołania *Collegium Medicum* została podjęta w 1677 r. przez Macieja Littawera, syna lekarza Zygmunta III. Razem z 13 innymi lekarzami przedstawił projekt pod tytułem *Adumbratio Legum Futuri Collegii Medici Gedanensis*, który zawierał deontologiczne zasady postępowania lekarzy:

- zakaz ubiegania się o praktykę lekarską niegodziwymi i niedozwolonymi sposobami,
- zakaz zjednywania sobie sławy poprzez pogardzanie innymi lekarzami i wtrącanie się w proces leczenia prowadzony przez innego lekarza,
- powoływanie arbitrów lub stawanie wobec całego kolegium w razie konfliktu między lekarzami,
- zakaz sprzeczek między lekarzami w obecności osób trzecich.

Projekt przewidywał także demokratyczny wybór rady kolegium. Jednak i on nie uzyskał aprobaty gdańskich rajców. W 1752 r. W. Mitzner de Koloff, konsyliarz dworu Augusta III,

³ Z. Grelowski, *Samorząd specjalny gospodarczy - zawodowy - wyznaniowy według obowiązujących ustaw w Polsce*, Katowice 1947, s.52-53.

⁴ B. Seyda, *Dzieje medycyny...*, op. cit. S. 177.

uzyskał przywilej założenia *Collegium Medicum Varsoviense*, ale także ten projekt nie został zrealizowany z powodu braku zgody Sejmu⁵.

Doba Oświecenia to okres dalszego rozwoju wiedzy medycznej. To na ten czas przypada działalność takich znamienitych lekarzy jak Julien Offray de La Mettrie i Herman Boerhaave, który na trwałe uczynił nauczanie kliniczne elementem nauczania medycyny, czy jego uczeń Albert Haller – twórca fizjologii⁶. Wiek XVIII był „złotym okresem stanu lekarskiego”. Lekarze pobierali wówczas bardzo wysokie honoraria, na które stać było bardzo niewielu. Pomimo tego, już od drugiej połowy wieku XVIII lekarze, obawiając się zmniejszenia przychodów energicznie zaczęli przeciwstawiać się zwiększeniu liczby dopuszczonych do praktyki lekarskiej⁷.

Wiek XIX – pierwsze izby lekarskie

Wiek XIX to czas kiedy wzmagają się w Europie tendencje liberalne. Postulaty wprowadzania praw i wolności obywatelskich gwarantowanych konstytucją, odpowiedzialności rządu przed parlamentem zostają stopniowo wprowadzane w życie⁸. Dzięki postulowanej przez liberalistów konieczności decentralizacji administracji⁹ oraz wskazaniu przez Hegla roli korporacji w porządku społecznym¹⁰ organizacje gospodarcze i zawodowe zyskują uznanie ze strony państwa. W 1848 r. niemiecki system prawny przekształcił istniejące w poszczególnych regionach izby handlowe w instytucje przymusowe, mające osobowość publiczno-prawną. We Francji pierwsza izba handlowa powstała w 1850 r. W ślad za izbami handlowymi zaczęły powstawać izby innego rodzaju: w 1894 r. izby rolnicze, w 1896 r. izby maklerów giełdowych, w 1900 r. izby rzemieślnicze i izby adwokackie, w 1901 r. izby aptekarskie¹¹.

Zawód lekarza również uzyskał formalno-prawną reprezentację. Początkowo były to kolegia lekarskie, które rozpoczęły działalność w Królestwie Pruskim w 1821 r.¹². Izby lekarskie utworzono w Prusach 25 maja 1887 r. na podstawie królewskiego rozporządzenia dla Prus, dotyczącego wprowadzenia lekarskiego przedstawicielstwa stanowego. Był to efekt zarówno rozwoju izb handlowych, które były wzorem organizacyjnym, jak i reform kanclerza

⁵ *Etyka i deontologia lekarska*, red. T. Kielanowski, Warszawa 1985, s.203-204.

⁶ W. Szumowski, *Historia medycyny*, op. cit. s. 284 – 300.

⁷ B. Seyda, *Dzieje medycyny...*, op. cit. s. 427.

⁸ H. Izdebski, *Historia administracji*, Warszawa 2001, s. 62 – 63, *Samorząd w Polsce. Istota, formy, zadania*, red. S. Wykrętowicz, Poznań 2008, s. 18 – 20.

⁹ *Ibidem*, s. 100 – 103.

¹⁰ G. W. F. Hegel, *Zasady filozofii prawa*, Warszawa 1969, s. 233 – 237.

¹¹ M. Rutkowska, op. cit., s. 29.

¹² *Etyka i deontologia...*, op. cit., s. 203.

Bismarcka, który w latach 1883-1889 tworzył system ustawowego ubezpieczenia zdrowotnego, wypadkowego oraz na wypadek inwalidztwa. Izby lekarskie były przedstawicielstwem stanowym lekarzy, które miało artykułować stanowisko środowiska medycznego odnośnie spraw dotyczących zawodu lekarza i interesu publicznej opieki zdrowotnej wobec władz państwowych tworzących system powszechnej opieki zdrowotnej¹³. Na ziemiach polskich powołano Izbę Poznańską, Zachodniopomorską, Wschodniopomorską i Śląską. W Austrii izby powstały w 1891 r. Na terenach polskich powstały dwie izby: Wschodniogalicyska z siedzibą we Lwowie i Zachodniogalicyska z siedzibą w Krakowie¹⁴. Na terenach zaboru rosyjskiego izby lekarskie nigdy nie powstały.

Warto także podkreślić, iż polscy lekarze pod rządami zaborców tworzyli własne organizacje, podobne jak inne grupy zawodowe. Zaborcze ustawy, które regulowały powstawanie stowarzyszeń ograniczały swobodę ich powstawania i pozwalały na delegalizację organizacji za najdrobniejsze nawet uchybienia. Jednak pomimo nieprzychylności władz zaborczych powstawały polskie towarzystwa rolnicze np. Galicyjskie Towarzystwo Gospodarcze, Królewskie Towarzystwo Gospodarczo-Rolnicze w Warszawie, Towarzystwo Rolnicze w Piasecznie, czy naukowe np. Polskie Towarzystwo Przyrodnicze im. Kopernika, Polskie Towarzystwo Filozoficzne¹⁵.

Na bazie prawa zaborców powstały też organizacje lekarskie. Początkowo były to ciała o charakterze naukowym. Pod zaborem rosyjskim w 1805 r. powstało Wileńskie Towarzystwo Lekarskie, którego pierwszym prezesem został Jędrzej Śniadecki, a w 1820 r. Warszawskie Towarzystwo Lekarskie, kierowane przez Augusta Ferdynanda Wolffa. Kolejne towarzystwa powstawały m. in. w Żytomierzu w 1858 r. (Towarzystwo Lekarzy Wołyńskich), w Kamieńcu Podolskim w 1859 r. (Towarzystwo Lekarzy Podolskich), w Mińsku w 1867 r. (Towarzystwo Lekarskie Mińskie) czy w Radomiu w 1871 r. (Towarzystwo Lekarskie Radomskie). Na fali rewolucji 1905 r. powstały Związek Lekarzy Polskich i Stowarzyszenie Lekarzy Polskich. Pierwsza z tych organizacji, powołana 17 grudnia 1905 r., została zdelegalizowana w już 1906 r., druga utworzona w sierpniu 1906 przetrwała do 1910 r. Obie za swój cel stawiały powołanie izb lekarskich na terenie Królestwa Polskiego. Z kolei na terenach zaboru austriackiego funkcjonowały Towarzystwo Lekarzy Galicyjskich z siedzibą we Lwowie działające od 1867 r. , którego dwa najliczniejsze oddziały lwowski i krakowski miały uprawnienia autonomiczne

¹³ A. Kaiser, *Historia Śląskiej Izby Lekarskiej*, w: *Przeszłość zrozumieć - przyszłość kształtować* : Konferencja, 9-11 września 2005, Wrocław : referaty przygotowane na konferencję, Wrocław 2005, s.28-29.

¹⁴ M. Rutkowska, op. cit., s. 67-68, A. Baszkowski, *Początki samorządu lekarskiego*, Biuletyn Informacyjny Wielkopolskiej Izby Lekarskiej nr 7 2006 (Lipiec – Sierpień), s. 23.

¹⁵ E. Smoktunowicz, *Prawo zrzeszania się w Polsce*, Warszawa 1992, s. 21 -26.

i prawo do używania własnych nazw – Towarzystwo Lekarskie Lwowskie i Towarzystwo Lekarskie Krakowskie. Pod zaborem pruskim polscy lekarze mieli zdecydowanie mniej swobód narodowych, jednak w 1832 r. utworzyli oni Towarzystwo Lekarskie w Poznaniu ale około 1840 r. przestało ono istnieć. Dopiero od 1865 r. lekarze polscy zorganizowali się w Wydział Lekarski działającego od 1857 r. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk¹⁶.

Z czasem pojawiły się też inicjatywy pełniące funkcje integracyjne. Rolę utrzymania więzi i wymiany naukowej między polskimi lekarzami z trzech zaborów a także tymi, którzy opuścili ziemie polskie spełniały Zjazdy Lekarzy i Przyrodników Polskich odbywające się naprzemiennie w Krakowie i Lwowie od 1869 r.¹⁷ Miały one również znaczenie dla kształtowania postaw narodowych lekarzy polskich. Najlepszym tego przykładem jest fakt uchwalenia, z inicjatywy działaczy Wschodniogalicyskiej Izby Lekarskiej, przez X Zjazd Lekarzy i Przyrodników Polskich w 1907 r. wspólnego dla lekarzy wszystkich trzech zaborów kodeksu deontologicznego¹⁸.

Postęp nauk medycznych, ale przede wszystkim zmiany ekonomiczne i społeczne obserwowane w wieku XIX wpłynęły na fakt powstania izb lekarskich. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości lekarze w naszym kraju uznali, że organizacja zrzeszająca wszystkie osoby wykonujące ten zawód jest nieodzowna by zapewnić tej grupie zawodowej należne miejsce w społeczeństwie i zadbać o najwyższy standard usług świadczonych pacjentom. Z tego powodu w 1921 r. rozpoczęły swoje istnienie polskie izby lekarskie¹⁹ wzorowane na izbach pruskich i austriackich, których spadkobiercami są dzisiejsze izby lekarskie, działające od 1989 r.²⁰, mające bardzo podobne zadania i formę organizacyjną.

¹⁶ K. Brożek, *Polskie stowarzyszenia lekarskie 1805-1951*, Warszawa 2005, s. 17-26, T. Nasierowski, *Samorząd lekarski w Polsce*, Warszawa 1989, s. 17 – 19.

¹⁷ Ibidem, s. 30-31.

¹⁸ T. Nasierowski, *Świat lekarski w Polsce (II poł. XIX w. – I poł. XX w.)*, Warszawa 1992, s. 27.

¹⁹ Ustawa z dnia 2 grudnia 1921 r. o ustroju i zakresie działania izb lekarskich (Dz. U. 1921 nr 105, poz. 763).

²⁰ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o izbach lekarskich (Dz. U. 1989 r., nr 30, poz. 158 z póź. zm.).